

Katarzyna Maniowska

**PROZA SARDYŃSKA DRUGIEJ POŁOWY XX WIEKU W KONTEKŚCIE UWARUNKOWAŃ
TERYTORIALNYCH I KULTUROWYCH**

**LA NARRATIVA SARDA DEL SECONDO NOVECENTO NEL CONTESTO DEI
CONDIZIONAMENTI TERRITORIALI E CULTURALI**

PRACA DOKTORSKA NAPISANA POD KIERUNKIEM
PROF. DR HAB. MARII MAŚLANKI-SORO

Autoreferat

Inspiracją do podjęcia badań nad zagadnieniami poruszonymi w niniejszej pracy doktorskiej było zdziwienie i zachwyt jednocześnie. Zachwyt nad pięknem i bogactwem kulturowym drugiej co do wielkości wyspy Morza Śródziemnego, która nie tracąc nic ze swojej tożsamości, przejęła wpływy wielu kultur reprezentowanych przez władające ją mocarstwa. Punktem wyjścia dla rozważań stało się pytanie: gdzie można odnaleźć ślady tej sardyńskiej indywidualności, skoro mówiąc o dorobku architektonicznym, czy literackim, historię Sardynii dzieli się na okres wpływów punickich, pizańskich, aragońskich, katalońskich, włoskich? Pobieźna tylko analiza tej sytuacji nie okazała się wystarczająca, żeby zrozumieć fenomen wielości kultur, przy równoczesnym silnym przekonaniu mieszkańców wyspy o przynależności do jednej tylko kultury sardyńskiej, która przecież nie jest zjawiskiem homogenicznym, a stanowi raczej konglomerat lokalnych różnorodności. Wychodząc od założenia, że tożsamość sardyńska stanowi niezbywalny element każdego dzieła tworzonego przez sardyńskich pisarzy, sformułowałam tezę niniejszej pracy doktorskiej, dotyczącą dominującego substratu kulturowego, który determinuje wybory poszczególnych twórców. Podejmując się tego zadania, chciałam zbadać, w jaki sposób istniejące wzorce mentalne, ukształtowane w kontekście tak hybrydycznej kultury, znajdują swoją realizację w dziele literackim.

W trakcie pracy nad niniejszą dysertacją niezwykle przydatna okazała się sardyńska gościnność, którą miałam okazję poznać w trakcie trzech kwerend bibliotecznych przeprowadzonych w Cagliari w *Mediateca del Mediterraneo* oraz w bibliotece uniwersyteckiej. Bardzo pomocna okazała się również współpraca z jednym z głównych znawców literatury sardyńskiej Giuseppem Marcim, który w Centrum Sardyńskich Badań Filologicznych (*Centro di Studi Filologici Sardi*) wraz z zespołem filologów zmierza do zebrania kanonu dzieł literatury tego obszaru językowego. To właśnie główna myśl zawarta w monografii jego autorstwa, a przeze mnie przetłumaczonej na język polski (G. Marci,

Literatura sardyńska. W obecności wszystkich języków świata, Cuccu, Cagliari 2013), pomogła nadać moim badaniom charakter interdyscyplinarny, zgodnie z przekonaniem autora: „istnieją szersze wymiary tożsamości, bardziej mnogie i złożone od tych, które cechują poszczególną tożsamość etnocentryczną i przyczyniają się do poszerzania granic ojczyzn zarówno małych, jak i dużych” (Marci 2013: 33-34). Łącząc badania literackie ze specyfiką kontekstu kulturowego, zamierzałam wykazać wieloznaczność rzeczywistości, w której tworzona była analizowana przeze mnie proza. Przekonana o konieczności połączenia wymiaru literackiego ze światem realnym, w którym powieść funkcjonuje, starałam się zrównoważyć dwufazowy sposób prowadzenia badań – nie rezygnując z badań literackich, chciałam równocześnie ukazać konkretny wymiar problematyki zawartej w powieściach.

Badania nad literaturą sardyńską objął okres, w którym nastąpił znaczący rozwój prozy – obejmuje ona dzieła poszczególnych pisarzy opublikowane w latach 1970-2010. W analizie pojawiają się jedynie wzmianki nawiązujące do wcześniejszego dorobku pisarskiego, takich autorów jak Giuseppe Dessì, Salvatore Cambosu, czy wreszcie laureatki Nagrody Nobla z 1926 roku, Grazii Deleddy. Z racji, że aktywność artystyczna wspomnianych pisarzy przypadła głównie na pierwszą połowę XX wieku, konieczność zawężenia analizowanego materiału do okresu stanowiącego przedmiot badań, zmusiła mnie do potraktowania marginalnie zagadnień związanych z tymi niezwykle znaczącymi postaciami literatury sardyńskiej. Za umowny moment graniczny przyjąłm lata '60 XX wieku, gdzie w sposób szczególny dają się zauważyć zmiany zachodzące w gospodarce i społeczeństwie. To w latach '60 zostaje zatwierdzony tzw. Plan Odrodzenia dla Sardynii, który w zamierzeniu miał ułatwić rozwój gospodarki regionu, opierającej się w znacznej mierze na anachronicznych sposobach produkcji. Wówczas doszło również do tzw. odkrycia Sardynii przez przemysł turystyczny, który początkowo zmierzał do waloryzacji pierwotnego charakteru wyspy, aby z czasem przekształcić się w karykaturalną formę wypoczynku na łonie zdewastowanej natury. Szereg czynników wpłynął więc na zanik opiewanego tak często archaicznego charakteru wyspy – dokonało się epokowe przejście, w którym wielu dostrzegło możliwość wyzwolenia Sardynii od dawnych ułomności. Nadziejom tym dał wyraz Salvatore Cambosu w dziele *Miele amaro* (Gorzki miód), które stanowi swego rodzaju kronikę wyspy od czasów najdawniejszych do współczesności. Zamiarem autora było zebranie w jednym zbiorze dokumentów naukowych, przekazów ustnych, śladów tradycji, utworów poetyckich, które mogłyby przedstawić żyjącym i przyszłym generacjom Sardyńczyków (i nie tylko) przeszłość wyspy. W jednym z opowiadań pt. *Ze starego do nowego testamentu*, Cambosu zawarł wizję odrodzenia wyspy, która w momencie publikacji książki (1954) funkcjonowała w

społeczeństwie sardyńskim. Zmiany zachodzące w ciągu powojennego dziesięciolecia stanowią niejako graniczny punkt między długą i pozornie niezmienną przeszłością, z całym bagażem tradycji, którą należało zaadaptować do nowych warunków nieznannej przyszłości. Z tego powodu jako materiał badawczy wybrałam dzieła autorów, którzy z różnej perspektywy obserwowali zmiany dokonujące się na rodzimej wyspie: pokolenie pisarzy, dla których niemal archaiczna rzeczywistość Sardynii nie była zanedo odległa i mogli skonfrontować swoje wspomnienia z zachodzącymi w niej zmianami. Do tej grupy autorów zaklasyfikowałam Salvatorego Sattę (1902-1975), Francesca Masalę (1916-2007) oraz Marię Giacobbę (1928). Na kolejną grupę pisarzy składają się przedstawiciele pokolenia osób urodzonych w latach wojny, jak Giulio Angioni (1939) lub w pierwszych dziesięcioleciach istnienia Republiki Włoskiej: Sergio Atzeni (1952-1995), Michela Murgia (1972). Dobór tych pisarzy jako swoistej grupy badawczej był podyktowany chęcią znalezienia podobieństw w różnicach, jakie ich dzielą. Dzięki temu, niezależnie od struktury oraz warstwy stylistycznej i znaczeniowej analizowanych dzieł, mogłam dokonać klasyfikacji stałych elementów pojawiających się w prozie sardyńskiej. W poszczególnych warstwach dzieła literackiego starałam się ukazać stałe cechy uzasadniające konkretny kontekst kulturowy, w którym dane dzieło zostało napisane. W tym celu wzięłam pod uwagę wybrane motywy pojawiające się stosunkowo często w analizowanych powieściach. Ograniczyłam się do przedstawienia tych motywów, które należą do najbardziej pierwotnych i podstawowych wyobrażeń wspólnych dla każdej kultury, takich jak początki istnienia człowieka symbolizowane przez motywy ojca i matki oraz relacje człowieka z czterema żywiołami: ogniem, powietrzem, ziemią i wodą. Analiza motywów zmierzała do przedstawienia ich regionalnego wariantu realizowanego w kulturze, w której ukształtowali się wybrani twórcy. Poprzez ukazanie lokalnych odmian poszczególnych wyobrażeń reprezentowanych przez konkretne motywy, chciałam zrozumieć proces jakiego one podlegają. Wychodząc z założenia, że determinizm kulturowy wywiera wpływ przede wszystkim na najbardziej podstawowe sfery życia ludzkiego, starałam się ukazać przyczyny i skutki tego procesu. W rozdziale pominięte są motywy, które choć istotne dla części analizowanych autorów, pojawiają się sporadycznie u innych. Selektywny wybór był podyktowany koniecznością dokonania porównania poszczególnych wariantów tych samych motywów, stąd żeby nie odchodzić od pierwotnego założenia analizy komparatystycznej, w pracy byłam zmuszona jedynie zasygnalizować fakt ich występowania. Kwestię dwóch motywów – ziemi i wody rozpatruję odrębnie, jako że stanowią one niewyczerpalne źródło inspiracji dla pisarzy; nadawana im jest również dodatkowa funkcja. Świat przedstawiony w powieści jest najczęściej wiernym odpowiednikiem Sardynii, ziemi-

matki i prapoczątkiem wszystkiego. Sardynia w powieściach zostaje przekształcona w akcie twórczym i nabiera cech „geosymbolu” (Bonesio 2001: 26), czyli często wyidealizowanego odpowiednika swojego materialnego pierwowzoru. W obiektywnych cechach danego terytorium, jak klimacie, jego ukształtowaniu i lokalizacji zostaje ukazana „symbioza między konkretnym obszarem a zamieszkującą go społecznością” (Smith 1998: 78). W tym sensie wyspa ilustrowana w powieściach, oprócz swojej roli miejsca akcji, spełnia także funkcję motywu. Literatura sardyńska wpisuje się w ten sposób w przebogata tradycję literacką, dla której motyw wyspy przybierał wymiar symboliczny: wyspa była równoznaczna z izolacją, niedostępnością, oddaleniem, natomiast formy istnienia na wyspie były interpretowane jako kondycja człowieka w ogóle (Daemmrich 1987: 179). Dla analizowanych pisarzy wyspa jest wymiarem, w którym odnajdują najważniejsze aspekty egzystencji: podział między ziemią a morzem, jego nieprzekraczalnymi granicami, niemożliwością łatwej komunikacji ze światem pozawyspowym, koniecznością dostosowania sposobu bycia do zamieszkiwanego terytorium. Wszystkie te uwarunkowania można odnaleźć w sztuce literackiej, ponieważ „nie można pisać poza tym, co znamy, a to, co znamy jest i tak ograniczone przez naszą percepcję; nie należy łudzić się, że literatura może przekroczyć przeszkodę jaka pojawia się między rzeczywistością a fantazją, między absolutem a relatywnością” (Biagi 1994: 52). Przykłady poszczególnych pisarzy i sposobów przedstawienia fragmentów znanego im świata na kartach powieści pozwalają dopatrzeć się procesu jego odrealnienia. Choć na ogół rzeczywistość zostaje mimetycznie odzwierciedlona, ostatecznie przybiera wymiar uniwersalny.

Zagadnienie, które łączy się z powyższą problematyką, jest również sposób przedstawiania czasu w powieści. Podobnie jak w przypadku miejsca akcji, wychodzę z założenia, że interpretacja wydarzeń historycznych i jego transpozycja na kartach powieści jest wyrazem głębokiego procesu, jakiemu podlega proces twórczy. Wspomnienie czasu minionego ukrytego w pamięci o wydarzeniach istotnych dla wspólnoty jest swoistą konkretyzacją wyobrażeń o zamieszkiwanym miejscu. Materialny wymiar przestrzeni zostaje wpisany w szerszy kontekst wydarzeń historycznych, co pozwala zrozumieć jego rolę i pozycję w historii powszechnej, a to z kolei przekłada się na budowanie świadomości danej społeczności. Poprzez przedstawienie wybranych stałych motywów związanych z historią Sardynii zamierzałam zarysować sposób postrzegania mieszkańców Sardynii w kontekście historii regionu oraz kraju. Reinterpretacja, jakiej podlega pamięć o przeszłości, pozwala również zrozumieć procesy wpływające na zmianę postrzegania wspólnoty w szerszym kontekście wydarzeń historycznych. Zagadnienie czasu w przypadku Sardynii jest bardzo ważne ze względu na ogólnie przyjęte przekonanie o niezменной postaci wyspy w dziejach

świata. Wyobrazenie to wpływa również na sposób postrzegania upływu czasu jako niezmiennego następstwa powtarzalnych zdarzeń, choć cykliczność ta naznaczona jest pewnymi modyfikacjami. Sposób wyrażania następstwa wydarzeń w historii Sardynii ujawnia także charakter wyspy uważanej za enklawę niezmienności, co prowadzi do szkodliwych konsekwencji w rodzaju umasowienia wyobrażenia o jej archaiczności, wykorzystywanego zwłaszcza przez przemysł turystyczny.

Odrębną kwestią poruszaną w pracy doktorskiej był język powieści autorów wyrosłych w środowisku o dwóch dominujących językach – sardyńskim i włoskim. Z jednej strony pisarze tworząc swoje dzieła opowiadają się za językiem narodowym i w ten sposób wpisują się w literacki dorobek Włoch. Z drugiej strony ich powieści bardzo rzadko wolne są od mniej lub bardziej silnych związków z sardyńskim, który traktowany jest jako język zdolny do wyrażenia najbardziej intymnych aspektów ludzkiej egzystencji. Przywołując konkretne przykłady dowodzę, że język nie jest jedynym wyznacznikiem „narodowości” literatury – dość przywołać przypadek literatury wspólnot narodowych (*commonwealth literature*) tworzonej w krajach, będących niegdyś koloniami. Przypadek Sardynii jest pod tym względem o tyle ciekawy, że zjawisko współwystępowania dwóch (lub więcej) języków można datować na czasy najdawniejsze. Jako że Królestwo Sardynii, z relatywnie krótkim epizodem niezależnej państwowości, stanowiło zawsze część większych monarchii, literatura tego obszaru charakteryzowała się równoczesną obecnością języka regionu oraz państwa dominującego. Można tutaj zauważyć pewną stałą tendencję, która nakazywała sardyńskim intelektualistom przyjmować formy wyrazu niezbędne na poziomie życia publicznego, bez równoczesnego rezygnowania z nieoficjalnego języka ojczystego. Wprawdzie kwestia użycia języka włoskiego nie budzi już obecnie wątpliwości, coraz radsze występowanie sardyńskiego i tym samym jego powolny zanik ożywia czasem debatę nad przyszłością istotnego dziedzictwa kulturowego. Na ogół prowadzona jest ona w tonie umiarkowanym, choć mocno upolitycznionym, pozbawionym jednak nawoływań separatystycznych, które nie należały przecież do rzadkości we wcześniejszych dekadach.

Poprzez odniesienia do historii oraz geografii Sardynii, chciałam ukazać, w jaki sposób poszczególne elementy rzeczywistości znajdują odzwierciedlenie w świecie przedstawionym. Z tego względu niezbędne stało się odejście od sztywnej analizy literackiej oraz przyjęcie szerszej perspektywy badawczej, zgodnie z którą dzieło literackie jest ściśle związane z miejscem powstania, stanowi wyraz pewnego sposobu postrzegania świata, przedstawienia swoistego niepowtarzalnego *Weltanschauung*, właściwego tylko określone mu miejscu i jego mieszkańcom.

Bibliografia:

BIAGI Brunella, *L'autorità della lingua. Per una nuova lettura dell'opera di Salvatore Satta*, Longo, Ravenna 1994.

BONESIO Luisa, *Geofilosofia del paesaggio*, Mimesis, Milano 2001.

DAEMMRICH Ingrid und Horst, *Themen und Motive in der Literatur*, Francke Verlag, Tübingen 1987.

DESSÌ Giuseppe, *Un pezzo di luna. Note, memoria e immagini della Sardegna*, Edizioni della Torre, Cagliari 2006.

MARCI Giuseppe, *In presenza di tutte le lingue del mondo. Letteratura sarda*, CUEC, Cagliari 2005.

SMITH Anthony, *Le origini etniche delle nazioni*, Il Mulino, Bologna 1998.

SODDU Francesco, *Il Piano di rinascita della Sardegna*, in BERLINGUER Luigi, MATTONE Antonello, *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi. La Sardegna*, Einaudi, Torino 1998, pp. 991-1035.

PIRA Michelangelo, *Lingua e civiltà del popolo sardo*, in BRIGAGLIA Manlio (a cura di), *La Sardegna*, vol. II, *La cultura popolare, l'economia, l'autonomia*, Cagliari 1982, pp. 40-113.